

ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τμήμα μείζονος συνθέσεως)
της 5ης Δεκεμβρίου 2006 *

Στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-94/04 και C-202/04,

με αντικείμενο αιτήσεις εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως δυνάμει του άρθρου 234 ΕΚ, που υπέβαλαν το Corte d'appello di Torino (Ιταλία) και το Tribunale di Roma (Ιταλία), με αποφάσεις της 4ης Φεβρουαρίου 2004 και της 5ης Μαΐου 2004, αφενός, και της 7ης Απριλίου 2004, αφετέρου, οι οποίες περιήλθαν στο Δικαστήριο, αντιστοίχως, στις 25 Φεβρουαρίου και στις 18 Μαΐου 2004, καθώς και στις 6 Μαΐου 2004, στο πλαίσιο των δικών

Federico Cipolla (C-94/04)

κατά

Rosaria Portolese, συζύγου Fazari,

και

Stefano Macrino,

Claudia Capodarte (C-202/04)

κατά

Roberto Meloni,

* Γλώσσα διαδικασίας: η ιταλική.

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ (τμήμα μείζονος συνθέσεως),

συγκείμενο από τους Β. Σκουρή, Πρόεδρο, P. Jann, C. W. A. Timmermans, A. Rosas, R. Schintgen, J. Klučka, προέδρους τμήματος, J. Malenovský, U. Lethmus (εισηγητή) και E. Levits, δικαστές,

γενικός εισαγγελέας: M. Poiares Maduro
γραμματέας: L. Hewlett, κύρια υπάλληλος διοικήσεως,

έχοντας υπόψη την έγγραφη διαδικασία και κατόπιν της επ' ακροατηρίου συζητήσεως της 25ης Οκτωβρίου 2005,

λαμβάνοντας υπόψη τις παρατηρήσεις που υπέβαλαν:

- ο F. Cipolla, εκπροσωπούμενος από την G. Cipolla, avvocatessa,
- ο R. Meloni, εκπροσωπούμενος από τους S. Sabbatini, D. Condello, G. Scassellati Sforzolini και G. Rizza, avvocati,
- η Ιταλική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τον I. M. Braguglia, επικουρούμενο από τον P. Gentili, avvocato dello Stato,

- η Γερμανική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τους A. Dittrich, C.-D. Quassowski και M. Lumma,

- η Αυστριακή Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τον E. Riedl,

- η Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, εκπροσωπούμενη από τους E. Traversa, R. Wainwright και F. Amato καθώς και από την K. Mojzesowicz,

αφού άκουσε τον γενικό εισαγγελέα που ανέπτυξε τις προτάσεις του κατά τη συνεδρίαση της 1ης Φεβρουαρίου 2006,

εκδίδει την ακόλουθη

Απόφαση

- 1 Οι αιτήσεις εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως αφορούν την ερμηνεία των άρθρων 10 ΕΚ, 49 ΕΚ, 81 ΕΚ και 82 ΕΚ.

- 2 Οι αιτήσεις αυτές υποβλήθηκαν στο πλαίσιο διαφορών μεταξύ δύο δικηγόρων και των αντιστοίχων πελατών τους σχετικά με την καταβολή των αμοιβών των πρώτων.

Το νομικό πλαίσιο

- 3 Κατά το βασιλικό διάταγμα 1578 της 27ης Νοεμβρίου 1933 (*GURI* αριθ. 281, της 5ης Δεκεμβρίου 1933), το οποίο κατέστη ο νόμο 36, της 22ας Ιανουαρίου 1934 (*GURI* αριθ. 24, της 30ής Ιανουαρίου 1934), όπως τροποποιήθηκε ακολούθως (στο εξής: διάταγμα), το Consiglio nazionale forense (εθνικό συμβούλιο των δικηγορικών συλλόγων, στο εξής: CNF), το οποίο έχει συσταθεί παρά τω Υπουργώ Δικαιοσύνης, απαρτίζεται από δικηγόρους οι οποίοι εκλέγονται από τους συναδέλφους τους, ένας ανά εφετειακή περιφέρεια.
- 4 Το άρθρο 57 του διατάγματος προβλέπει ότι τα κριτήρια για τον προσδιορισμό των αμοιβών και αποζημιώσεων που οφείλονται στους δικηγόρους και τους «procuratori» [δικολάβους] για αστικές, ποινικές και εξωδικαστικές υποθέσεις ορίζονται ανά διετία με απόφαση του CNF. Κατόπιν διαβουλεύσεων του CNF, ο πίνακας δικηγορικών αμοιβών (στο εξής: πίνακας αμοιβών) πρέπει, κατά την ιταλική κανονιστική ρύθμιση, να εγκριθεί από τον Υπουργό Δικαιοσύνης, κατόπιν γνωμοδοτήσεως της Comitato interministeriale dei prezzi (διυπουργικής επιτροπής τιμών, στο εξής: CIP) και του Consiglio di Stato (Συμβουλίου της Επικρατείας).
- 5 Κατά το άρθρο 58 του διατάγματος, τα κριτήρια αυτά καθορίζονται ανάλογα με την αξία του αντικειμένου των διαφορών και τον βαθμό δικαιοδοσίας της επιληφθείσας αρχής, καθώς και, για τις ποινικές διαδικασίες, σε σχέση με τη διάρκειά τους. Για κάθε πράξη ή σειρά πράξεων, ο πίνακας καθορίζει ανώτατο και κατώτατο όριο αμοιβής.
- 6 Το άρθρο 60 του διατάγματος ορίζει ότι η εκκαθάριση των αμοιβών διενεργείται από τη δικαστική αρχή βάσει των κριτηρίων αυτών, λαμβανομένης υπόψη της σοβαρότητας και του αριθμού των ζητημάτων τα οποία χειρίσθηκε ο δικηγόρος. Η εκκαθάριση αυτή πρέπει να γίνεται εντός των προκαθορισθέντων ανώτατων και

κατώτατων ορίων. Εντούτοις, σε εξαιρετικές περιπτώσεις, λαμβανομένου υπόψη του ειδικού χαρακτήρα των διαφορών και εφόσον αυτό δικαιολογείται από την πραγματική αξία της παρασχεθείσας υπηρεσίας, το δικαστήριο μπορεί να υπερβεί το ανώτατο όριο που έχει καθορίσει ο πίνακας αμοιβών. Αντιστρόφως, όταν προκύπτει ότι η υπόθεση μπορεί να διεκπεραιωθεί ευχερώς, το δικαστήριο μπορεί να καθορίσει αμοιβή χαμηλότερη από το κατώτατο όριο. Σε αμφότερες τις περιπτώσεις, η απόφαση του δικαστή πρέπει να αιτιολογείται.

- 7 Κατά το άρθρο 2233 του ιταλικού αστικού κώδικα, γενικά, η αμοιβή για υπηρεσίες που παρασχέθηκαν βάσει συμβάσεως παροχής υπηρεσιών, εφόσον δεν συμφωνήθηκε μεταξύ των μερών και δεν μπορεί να προσδιορισθεί σύμφωνα με τους πίνακες αμοιβών ή τα ισχύοντα συναλλακτικά ήθη, ορίζεται από τον δικαστή, αφού προηγουμένως διατυπώσει γνώμη η επαγγελματική ένωση στην οποία ανήκει ο παρέχων υπηρεσίες. Προκειμένου, πάντως, περί του δικηγορικού επαγγέλματος, το άρθρο 24 του νόμου 794, της 13ης Ιουνίου 1942 (*GURI* αριθ. 172, της 23ης Ιουλίου 1942), ορίζει ότι δεν χωρεί παρέκκλιση από τις κατώτατες αμοιβές που καθορίζει ο πίνακας αμοιβών για την παροχή δικηγορικών υπηρεσιών, επί ποινή ακυρότητας κάθε συμφωνίας περί του αντιθέτου. Κατά τη νομολογία του *Corte suprema di cassazione* (ιταλικό ακυρωτικό), ο κανόνας αυτός εφαρμόζεται επίσης επί εξωδικαστικών υπηρεσιών εκ μέρους των δικηγόρων.
- 8 Ο υπό κρίση στην υπόθεση C-202/04 πίνακας αμοιβών καταρτίστηκε με απόφαση του CNF της 12ης Ιουνίου 1993, όπως αυτή τροποποιήθηκε στις 29 Σεπτεμβρίου 1994 και εγκρίθηκε με την υπουργική απόφαση 585, της 5ης Οκτωβρίου 1994 (*GURI* αριθ. 247, της 21ης Οκτωβρίου 1994). Το άρθρο 2 της τελευταίας αυτής αποφάσεως ορίζει ότι «οι αυξήσεις που προβλέπονται στους συνημμένους πίνακες θα εφαρμόζονται κατά 50% από 1ης Οκτωβρίου 1994 και κατά το υπόλοιπο 50% από 1ης Απριλίου 1995». Η κλιμακούμενη αυτή αύξηση αποφασίσθηκε κατόπιν των επισημάνσεων της CIP, καθόσον η επιτροπή αυτή έλαβε ιδίως υπόψη την αύξηση του πληθωρισμού. Πριν εγκρίνει τον πίνακα αμοιβών, ο Υπουργός Δικαιοσύνης ζήτησε εκ νέου τη γνώμη του CNE, το οποίο, κατά τη συνεδρίαση της 29ης Σεπτεμβρίου 1994, δέχθηκε την πρόταση περί αναβολής της εφαρμογής του πίνακα αμοιβών.
- 9 Ο πίνακας καλύπτει τρεις κατηγορίες αμοιβών, δηλαδή τις αμοιβές, δικαιώματα και αποζημιώσεις για παροχή δικαστικών υπηρεσιών επί αστικών και διοικητικών υποθέσεων, τις αμοιβές για παροχή δικαστικών υπηρεσιών επί ποινικών υποθέσεων και τις αμοιβές και αποζημιώσεις για παροχή εξωδικαστικών υπηρεσιών.

Οι διαφορές των κυρίων δικών και τα προδικαστικά ερωτήματα

Υπόθεση C-94/04

- 10 Η R. Portolese, σύζυγος του Fazari, και άλλοι δύο ιδιοκτήτες ομόρων οικοπέδων κειμένων εντός των ορίων του Δήμου Moncalieri απευθύνθηκαν στον δικηγόρο F. Cipolla, για να κινησουν διαδικασία κατά του δήμου αυτού προκειμένου να επιτύχουν την καταβολή αποζημιώσεως λόγω της αναγκαστικής κατοχής των οικοπέδων αυτών, η οποία διατάχθηκε με μία μόνον απόφαση του δημάρχου του Moncalieri, χωρίς να ακολουθήσει διαδικασία απαλλοτριώσεως. Ο F. Cipolla κίνησε, ενώπιον του Tribunale di Torino, τρεις διαφορετικές διαδικασίες κατά του εν λόγω δήμου.
- 11 Εν συνεχεία, η διαφορά επιλύθηκε με συμβιβασμό ο οποίος επιτεύχθηκε κατόπιν άμεσης πρωτοβουλίας ενός των ενδιαφερομένων ιδιοκτητών, πλην όμως χωρίς την παρέμβαση του F. Cipolla.
- 12 Ο F. Cipolla, ο οποίος είχε λάβει, πριν από την κατάρτιση και την επίδοση των τριών αγωγών, το ποσό του 1 850 000 ITL από καθένα των τριών εναγόντων της κύριας δίκης, προφανώς ως προκαταβολή έναντι της δικηγορικής του αμοιβής, απέστειλε στην R. Portolese δελτίο χρεώσεως συνολικού ποσού 4 125 000 ITL που αφορούσε την αμοιβή του και διάφορα έξοδα. Η R. Portolese αρνήθηκε να καταβάλει το ποσό αυτό. Επιληφθέν της διαφοράς που ανέκυψε, το Tribunale di Torino, με απόφαση της 12ης Ιουνίου 2003, διέταξε την καταβολή του ποσού των 1 850 000 ITL και απέρριψε το αίτημα του F. Cipolla περί καταβολής του ποσού των 4 125 000 ITL. Ο F. Cipolla άσκησε έφεση κατά της αποφάσεως αυτής ενώπιον του Corte d'appello di Torino ζητώντας, ειδικότερα, την εφαρμογή του πίνακα αμοιβών.
- 13 Από την απόφαση του αιτούντος δικαστηρίου προκύπτει ότι, στο πλαίσιο της ενώπιόν του εκκρεμούς διαφοράς, τίθεται το ερώτημα αν, στην περίπτωση που αποδεικνυόταν η ύπαρξη συμφωνίας μεταξύ των μερών ως προς την κατ' αποκοπήν

αμοιβή του δικηγόρου και η συμφωνία αυτή αφορούσε το κατ' αποκοπήν ποσό του 1 850 000 ITL, θα έπρεπε να θεωρηθεί έγκυρη μια τέτοια συμφωνία, παρά την ιταλική κανονιστική ρύθμιση, λόγω του ότι η αυτεπάγγελτη αντικατάστασή της από έναν υπολογισμό της δικηγορικής αμοιβής βάσει του πίνακα αμοιβών δεν θα ήταν σύμφωνη με τους κοινοτικούς κανόνες περί ανταγωνισμού.

- 14 Εξάλλου, το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι, στην περίπτωση που επαγγελματίας μη εγκατεστημένος στην Ιταλία παρέχει νομικές υπηρεσίες σε κάτοικο αυτού του κράτους μέλους και η σχετική σύμβαση διέπεται από το ιταλικό δίκαιο, η παροχή νομικών υπηρεσιών υπόκειται στην απόλυτη απαγόρευση παρεκκλίσεως από τις αμοιβές του πίνακα. Και στην περίπτωση αυτή ισχύει το υποχρεωτικό κατώτατο ποσό αμοιβής. Η απαγόρευση αυτή έχει, επομένως, ως συνέπεια να παρακωλύει την πρόσβαση άλλων δικηγόρων στην ιταλική αγορά υπηρεσιών.
- 15 Υπό τις συνθήκες αυτές, το Corte d'appello di Torino αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

- «1) Τυχάνει εφαρμογής η αρχή του ανταγωνισμού του κοινοτικού δικαίου, περί της οποίας τα άρθρα 10 ΕΚ, 81 ΕΚ και 82 ΕΚ, και στην περίπτωση της παροχής νομικών υπηρεσιών;
- 2) Εμπεριέχει ή όχι η εν λόγω αρχή τη δυνατότητα συμφωνίας μεταξύ των μερών επί της αμοιβής του δικηγόρου με δεσμευτικό αποτέλεσμα;
- 3) Αποτελεί ή όχι, εν πάση περιπτώσει, η ανωτέρω αρχή εμπόδιο για την απόλυτη απαγόρευση παρεκκλίσεως των δικηγορικών αμοιβών;

- 4) Τυγχάνει εφαρμογής η αρχή της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών, περί της οποίας τα άρθρα 10 ΕΚ και 49 ΕΚ, και στην περίπτωση της παροχής νομικών υπηρεσιών;

- 5) Σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως, είναι συμβατή ή όχι η εν λόγω αρχή με την αρχή της απόλυτης απαγορεύσεως παρεκκλίσεως από τις δικηγορικές αμοιβές;»

Υπόθεση C-202/04

- 16 Βάσει γνωμοδοτήσεως του δικηγορικού συλλόγου και κατ' εφαρμογήν του πίνακα αμοιβών, ο δικηγόρος R. Meloni ζήτησε και πέτυχε δικαστικώς την έκδοση διαταγής πληρωμής κατά των C. Capodarte και S. Macrino για την παροχή προς αυτούς ορισμένων εξωδικαστικών υπηρεσιών σχετικών με ζητήματα πνευματικής ιδιοκτησίας, μεταξύ των οποίων καταλέγονταν προφορικές συμβουλές και επιστολές προς τον δικηγόρο του αντιδίκου.

- 17 Οι C. Capodarte και S. Macrino άσκησαν ανακοπή κατά της διαταγής πληρωμής ενώπιον του Tribunale di Roma, προβάλλοντας, ιδίως, το δυσανάλογο της αμοιβής που ζήτησε ο R. Meloni σε σχέση με τη σοβαρότητα της υποθέσεως που χειρίσθηκε και τις υπηρεσίες που πραγματικά παρέσχε.

- 18 Προκειμένου να καθορίσει το ποσό της αμοιβής που οφείλεται στον R. Meloni για την παροχή των υπηρεσιών αυτών, το Tribunale di Roma εκτιμά ότι πρέπει να εξετάσει αν ο πίνακας αμοιβών, καθόσον εφαρμόζεται επί δικηγορικών αμοιβών για την παροχή εξωδικαστικών υπηρεσιών, είναι συμβατός με τους κανόνες της Συνθήκης ΕΚ, λαμβανομένου υπόψη, ιδίως, του γεγονότος ότι, για την παροχή των επίμαχων υπηρεσιών εξωδικαστικής συνδρομής, οι ενδιαφερόμενοι δεν υποχρεούνταν να απευθυνθούν σε δικηγόρο.

- 19 Συνεπώς, το Tribunale di Roma αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο το ακόλουθο προδικαστικό ερώτημα:

«Εμποδίζουν τα άρθρα 5 και 85 της Συνθήκης ΕΚ (νυν άρθρα 10 ΕΚ και 81 ΕΚ) τη θέσπιση εκ μέρους κράτους μέλους νομοθετικού ή κανονιστικού μέτρου με το οποίο εγκρίνεται, βάσει σχεδίου που κατάρτισε επαγγελματική ένωση δικηγόρων, πίνακας αμοιβών με τον οποίο ορίζονται οι κατώτατες και ανώτατες αμοιβές για τα μέλη του δικηγορικού συλλόγου, σε σχέση με παροχές υπηρεσιών που έχουν ως αντικείμενο δραστηριότητες (αποκαλούμενες “εξωδικαστικές”) οι οποίες δεν επιφυλάσσονται στα μέλη του δικηγορικού συλλόγου αλλά μπορούν να πραγματοποιηθούν από οποιονδήποτε;»

- 20 Επειδή οι δύο υποθέσεις των κυρίων δικών είναι συναφείς, πρέπει, σύμφωνα με το άρθρο 43 του Κανονισμού Διαδικασίας, σε συνδυασμό με το άρθρο 103 του ίδιου κανονισμού, να συνεκδικασθούν προς έκδοση κοινής αποφάσεως.

Επί των προδικαστικών ερωτημάτων

Επί του παραδεκτού

Υπόθεση C-94/04

— Υποβληθείσες στο Δικαστήριο παρατηρήσεις

- 21 Κατά τον F. Cipolla, τα ερωτήματα που υπέβαλε το αιτούν δικαστήριο είναι अपαράδεκτα, αφενός, λόγω του ότι δεν ασκούν επιρροή στην επίλυση της διαφοράς της κύριας δίκης και, αφετέρου, λόγω του υποθετικού τους χαρακτήρα.

- 22 Όσον αφορά την πρώτη ένσταση περί απαραδέκτου, ο F. Ciriolla υποστηρίζει ότι το εφαρμοστέο εθνικό δίκαιο δεν επιβάλλει στο εθνικό δικαστήριο την εξέταση περί της υπάρξεως και της νομιμότητας συμφωνίας μεταξύ του δικηγόρου και της εντολέα του, αντίθετα προς τα εκτιθέμενα στη διάταξη περί παραπομπής. Συγκεκριμένα, η έλλειψη συμφωνίας μεταξύ αυτών, καθώς και ο χαρακτηρισμός του ποσού που κατέβαλε η εντολέας ως «προκαταβολής» έναντι παροχής υπηρεσιών έχουν αποκτήσει ισχύ δεδικασμένου, καθότι δεν αμφισβητήθηκαν κατ' έφεση.
- 23 Όσον αφορά τη δεύτερη ένσταση περί απαραδέκτου, ο F. Ciriolla ισχυρίζεται ότι το κύρος της συναφθείσας μεταξύ του δικηγόρου και του εντολέα συμφωνίας θα έπρεπε να εξετασθεί μόνον αν είχε αποδειχθεί η ύπαρξη τέτοιας συμφωνίας. Τούτο, όμως, δεν υφίσταται εν προκειμένω. Επομένως, τα ερωτήματα που υπέβαλε το Corte d'appello di Torino μπορούν να εξομοιωθούν με αίτηση συμβουλευτικής γνώμης.
- 24 Η Γερμανική Κυβέρνηση θεωρεί ότι, εφόσον η υπό κρίση στην κύρια δίκη πραγματική κατάσταση δεν παρουσιάζει κανένα στοιχείο διεθνικότητας, το άρθρο 49 ΕΚ δεν μπορεί να εφαρμοσθεί. Η Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, πάντως, βασιζόμενη στην πλέον πρόσφατη νομολογία του Δικαστηρίου, θεωρεί ότι η αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως, καθόσον αφορά την ερμηνεία του άρθρου 49 ΕΚ, είναι παραδεκτή.

— Απάντηση του Δικαστηρίου

- 25 Όσον αφορά τις ενστάσεις περί απαραδέκτου που εγείρει ο F. Ciriolla, πρέπει να υπομνησθεί ότι τα σχετικά με την ερμηνεία του κοινοτικού δικαίου ερωτήματα που υπέβαλε το εθνικό δικαστήριο, εντός του πραγματικού και κανονιστικού πλαισίου που αυτό προσδιόρισε με δική του ευθύνη και την ακρίβεια του οποίου δεν οφείλει να ελέγξει το Δικαστήριο, απολαύουν τεκμηρίου λυσιτελείας (βλ. απόφαση της 15ης Μαΐου 2003, C-300/01, Salzmann, Συλλογή 2003, σ. I-4899, σκέψεις 29 και 31). Το Δικαστήριο μπορεί να απορρίψει αίτηση που υπέβαλε εθνικό δικαστήριο μόνον όταν προδήλως προκύπτει ότι η ερμηνεία του κοινοτικού δικαίου που ζητεί το εθνικό δικαστήριο δεν έχει καμία σχέση με το υποστατό ή το αντικείμενο της διαφοράς της κύριας δίκης, όταν το πρόβλημα είναι υποθετικής φύσεως ή επίσης όταν το Δικαστήριο δεν διαθέτει τα πραγματικά και νομικά στοιχεία που είναι

αναγκαία προκειμένου να δώσει χρήσιμη απάντηση στα ερωτήματα που του υποβλήθηκαν (βλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις της 13ης Μαρτίου 2001, C-379/98, PreussenElektra, Συλλογή 2001, σ. I-2099, σκέψη 39, και της 15ης Ιουνίου 2006, C-466/04, Acereda Herrera, Συλλογή 2006, σ. I-5341, σκέψη 48).

- 26 Αυτό το τεκμήριο λυσιτέλειας δεν μπορεί να ανατραπεί από το γεγονός και μόνον ότι ένας από τους διαδίκους της κύριας δίκης αμφισβητεί ορισμένα πραγματικά περιστατικά, όπως αυτά που επισημαίνονται στη σκέψη 22 της παρούσας αποφάσεως, την ακρίβεια των οποίων δεν ελέγχει το Δικαστήριο και από τα οποία εξαρτάται ο καθορισμός του αντικειμένου της διαφοράς αυτής.
- 27 Συνεπώς, πρέπει να γίνει δεκτό ότι, όπως προκύπτει από την απόφαση περί παραπομπής, η διαφορά της κύριας δίκης αφορά το ζήτημα αν υφίσταται και πρέπει να θεωρηθεί έγκυρη η συμφωνία που συνάφθηκε μεταξύ εντολέα και δικηγόρου, σχετικά με την κατ' αποκοπήν αμοιβή του δευτέρου, λόγω του ότι η αυτεπάγγελτη αντικατάστασή της από υπολογισμό της δικηγορικής αμοιβής, βάσει του πίνακα αμοιβών που ισχύει στο οικείο κράτος μέλος, δεν είναι σύμφωνη με τους κοινοτικούς κανόνες περί ανταγωνισμού.
- 28 Συναφώς, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι δεν προκύπτει προδήλως ούτε ότι η ερμηνεία των κοινοτικών κανόνων την οποία ζητεί το αιτούν δικαστήριο δεν έχει καμία σχέση με το υποστατό ή το αντικείμενο της διαφοράς της κύριας δίκης, ούτε ότι τα ερωτήματα που αφορούν την ερμηνεία των κανόνων αυτών είναι υποθετικής φύσεως.
- 29 Συνεπώς, ακόμη και αν υποθεθεί ότι δεν αποδεικνύεται η ύπαρξη της επίμαχης στην κύρια δίκη συμφωνίας, δεν είναι δυνατόν να αποκλεισθεί ότι η ερμηνεία του κοινοτικού δικαίου που ζητεί το αιτούν δικαστήριο, η οποία ενδέχεται να του καταστήσει δυνατή την εξέταση της συμβατότητας του πίνακα αμοιβών ως προς τους κανόνες περί ανταγωνισμού της Συνθήκης, θα είναι χρήσιμη στο δικαστήριο αυτό για να αποφανθεί επί της διαφοράς της οποίας έχει επιληφθεί. Συγκεκριμένα,

η διαφορά αφορά ιδίως την εκκαθάριση της αμοιβής δικηγόρου, η οποία, όπως αναφέρθηκε στη σκέψη 6 της παρούσας αποφάσεως, διενεργείται από τη δικαστική αρχή και, πλην εξαιρέσεων, μεταξύ των προκαθορισμένων από τον Υπουργό Δικαιοσύνης ανώτατων και κατώτατων ορίων.

³⁰ Τέλος, όσον αφορά ειδικότερα τα ερωτήματα περί της ερμηνείας του άρθρου 49 ΕΚ, μολονότι δεν αμφισβητείται ότι όλα τα στοιχεία της διαφοράς της οποίας έχει επιληφθεί το αιτούν δικαστήριο έχουν καθαρά εσωτερικό χαρακτήρα, η σχετική απάντηση θα μπορούσε να είναι χρήσιμη στο αιτούν δικαστήριο, ιδίως στην περίπτωση όπου το εθνικό δίκαιο θα επέβαλλε, στο πλαίσιο μιας διαδικασίας όπως η προκείμενη, να απολαύει ο Ιταλός υπήκοος των ιδίων δικαιωμάτων με αυτά που υπήκοος άλλου κράτους μέλους θα αντλούσε από το κοινοτικό δίκαιο στο πλαίσιο της ίδιας καταστάσεως (βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση της 30ής Μαρτίου 2006, C-451/03, *Servizi Ausiliari Dottori Commercialisti*, Συλλογή 2006, σ. I-2941, σκέψη 29).

³¹ Πρέπει, επομένως, να εξετασθεί αν οι σχετικές με την ελεύθερη παροχή υπηρεσιών διατάξεις της Συνθήκης, των οποίων την ερμηνεία ζητεί το δικαστήριο αυτό, απαγορεύουν την εφαρμογή εθνικής κανονιστικής ρυθμίσεως όπως η υπό κρίση στην κύρια δίκη, στο μέτρο που αυτή θα εφαρμοζόταν επί προσώπων που κατοικούν σε άλλα κράτη μέλη πλην της Ιταλικής Δημοκρατίας.

³² Λαμβανομένων υπόψη των προεκτεθέντων, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι η αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως είναι παραδεκτή.

Υπόθεση C-202/04

— Υποβληθείσες στο Δικαστήριο παρατηρήσεις

- ³³ Ο R. Meloni επικαλείται το απαράδεκτο του ερωτήματος που υπέβαλε το Tribunale di Roma, για τον λόγον ότι το ερώτημα αυτό ουδαμώς συνδέεται με την επίλυση της διαφοράς της οποίας έχει επιληφθεί το αιτούν δικαστήριο, δεδομένου ότι αντικείμενο της διαφοράς είναι η εφαρμογή του πίνακα αμοιβών στην παροχή εξωδικαστικών υπηρεσιών από δικηγόρο εγγεγραμμένο στον δικηγορικό σύλλογο.
- ³⁴ Επιπλέον, το αιτούν δικαστήριο δεν ανέφερε τους συγκεκριμένους λόγους που το ώθησαν να διερωτηθεί επί της ερμηνείας του κοινοτικού δικαίου.
- ³⁵ Η Ιταλική Κυβέρνηση υποστηρίζει ότι, εφόσον τα μέρη δεν συμφώνησαν, με σύμβαση, την αμοιβή και ο εντολέας αμφισβητεί την αμοιβή που μονομερώς χρέωσε ο επαγγελματίας, εναπόκειται, κατά το ιταλικό δίκαιο, στο δικαστήριο που έχει επιληφθεί της διαφοράς να την καθορίσει ελεύθερα. Επομένως, το ερώτημα περί συμβατότητας του πίνακα αμοιβών για παροχή εξωδικαστικών υπηρεσιών από δικηγόρους με τα άρθρα 10 ΕΚ και 81 ΕΚ δεν ασκεί επιρροή στην επίλυση της διαφοράς της κύριας δίκης.
- ³⁶ Η εν λόγω κυβέρνηση αμφισβητεί επίσης τη λυσιτέλεια του ερωτήματος που υπέβαλε το αιτούν δικαστήριο, δεδομένου ότι από την υπόθεση της κύριας δίκης δεν προκύπτει η ύπαρξη καμίας αντικείμενης στους κανόνες του ανταγωνισμού πρακτικής, ούτε κατά την κατάρτιση του πίνακα αμοιβών ούτε εξαιτίας της συμπεριφοράς των εμπλεκομένων.

— Απάντηση του Δικαστηρίου

- 37 Προκειμένου περί της πρώτης ενστάσεως περί απαραδέκτου που προέβαλε ο R. Meloni, πρέπει να υπομνησθεί ότι η ένδικη διαφορά έχει σχέση με την εφαρμογή του πίνακα αμοιβών στην παροχή εξωδικαστικών υπηρεσιών από δικηγόρο εγγεγραμμένο στον δικηγορικό σύλλογο. Με το ερώτημά του, το αιτούν δικαστήριο ερωτά αν οι κανόνες περί ανταγωνισμού απαγορεύουν μια τέτοια εφαρμογή, δεδομένου ότι ο ίδιος πίνακας αμοιβών δεν θα είχε εφαρμογή στην περίπτωση παροχής εξωδικαστικών υπηρεσιών από πρόσωπο μη εγγεγραμμένο στον δικηγορικό σύλλογο. Υπό τις συνθήκες αυτές, το τεκμήριο λυσιτέλειας του οποίου απολαύουν τα σχετικά με την ερμηνεία του κοινοτικού δικαίου ερωτήματα που υποβάλλει εθνικό δικαστήριο δεν μπορεί να ανατραπεί.
- 38 Επίσης δεν μπορεί να γίνει δεκτή η ένσταση περί απαραδέκτου που αντλείται από τον ισχυρισμό ότι το αιτούν δικαστήριο δεν ανέφερε τους συγκεκριμένους λόγους που το ώθησαν να διερωτηθεί επί της ερμηνείας του κοινοτικού δικαίου. Κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου, είναι απαραίτητο το εθνικό δικαστήριο να παρέχει ορισμένες τουλάχιστον εξηγήσεις για τους λόγους που το οδήγησαν στην επιλογή των κοινοτικών διατάξεων των οποίων ζητεί την ερμηνεία και για τη σχέση που θεωρεί ότι υφίσταται μεταξύ των διατάξεων αυτών και της εφαρμοστέας στη διαφορά εθνικής νομοθεσίας (βλ., μεταξύ άλλων, διάταξη της 28ης Ιουνίου 2000, C-116/00, *Laguillaumie*, Συλλογή 2000, σ. I-4979, σκέψη 16). Η απόφαση περί παραπομπής ανταποκρίνεται πλήρως σε μια τέτοια προϋπόθεση, όπως, άλλωστε, επισήμανε ο γενικός εισαγγελέας στο σημείο 24 των προτάσεών του.
- 39 Ως προς την πρώτη ένσταση περί απαραδέκτου που προέβαλε η Ιταλική Κυβέρνηση, πρέπει να επισημανθεί ότι το αιτούν δικαστήριο στηρίζεται στην παραδοχή ότι, στο πλαίσιο της διαφοράς της οποίας έχει επιληφθεί, πρέπει, κατά το ιταλικό δίκαιο, να καθοριστεί την οφειλόμενη στον δικηγόρο αμοιβή βάσει του πίνακα αμοιβών που εφαρμόζεται στην παροχή δικηγορικών υπηρεσιών επί εξωδικαστικών υποθέσεων.

- 40 Όμως, όπως υπενθυμίζεται στη σκέψη 25 της παρούσας αποφάσεως, δεν απόκειται στο Δικαστήριο να ελέγξει την ακρίβεια του πραγματικού και κανονιστικού πλαισίου που προσδιόρισε το εθνικό δικαστήριο και στο οποίο εντάσσονται τα σχετικά με την ερμηνεία του κοινοτικού δικαίου ερωτήματα που υποβάλλει στο Δικαστήριο.
- 41 Υπό τις συνθήκες αυτές, δεν έχει ανατραπεί το τεκμήριο λυσιτέλειας του οποίου απολαύει το ερώτημα που υποβλήθηκε στο Δικαστήριο.
- 42 Ως προς τη δεύτερη ένσταση περί απαραδέκτου που προέβαλε η Ιταλική Κυβέρνηση, επιβάλλεται να υπομνησθεί ότι, όπως προαναφέρθηκε στη σκέψη 37 της παρούσας αποφάσεως, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, με το ερώτημά του, να πληροφορηθεί αν οι κανόνες περί ανταγωνισμού της Συνθήκης απαγορεύουν την εφαρμογή του πίνακα αμοιβών στη διαφορά της οποίας έχει επιληφθεί. Επομένως, το αν υφίσταται στην υπόθεση της κύριας δίκης πρακτική αντικείμενη στους κανόνες του ανταγωνισμού άπτεται του αντικειμένου του ερμηνευτικού ζητήματος που υπέβαλε το αιτούν δικαστήριο και δεν μπορεί, εν προκειμένω, να θεωρηθεί ότι στερείται λυσιτέλειας.
- 43 Συνεπώς, είναι παραδεκτή η αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως που υπέβαλε το Tribunale di Roma.

Επί της ουσίας

Επί των τριών πρώτων ερωτημάτων που υποβλήθηκαν στην υπόθεση C-94/04 και του ερωτήματος που υποβλήθηκε στην υπόθεση C-202/04

- 44 Με τα ερωτήματα αυτά, τα οποία πρέπει να εξετασθούν από κοινού σύμφωνα με μια αναδιατύπωση όπου λαμβάνονται υπόψη τα κρίσιμα στοιχεία των δύο υποθέσεων

και ιδίως το γεγονός ότι, στο πλαίσιο των διαφορών των κυρίων δικών, υπό κρίση είναι οι κατώτατες αμοιβές, τα αιτούντα δικαστήρια ερωτούν, κατ' ουσίαν, αν τα άρθρα 10 ΕΚ, 81 ΕΚ και 82 ΕΚ απαγορεύουν τη λήψη από κράτος μέλος μέτρου κανονιστικού χαρακτήρα με το οποίο εγκρίνεται, βάσει σχεδίου που κατάρτισε επαγγελματική ένωση δικηγόρων, όπως το CNE, πίνακας αμοιβών περί καθορισμού κατώτατου ορίου των αμοιβών των μελών του δικηγορικού συλλόγου, από τον οποίο δεν χωρεί, καταρχήν, παρέκκλιση τόσο προκειμένου περί υπηρεσιών που παρέχονται αποκλειστικά από τα μέλη αυτά όσο και προκειμένου περί υπηρεσιών, όπως οι εξωδικαστικές, οι οποίες μπορούν να παρέχονται επίσης από οποιονδήποτε άλλον επαγγελματία μη υποκείμενο στον εν λόγω πίνακα αμοιβών.

- ⁴⁵ Καταρχάς, πρέπει να επισημανθεί ότι, καθώς ισχύει στο σύνολο της επικράτειας ενός κράτους μέλους, αυτός ο πίνακας αμοιβών μπορεί να επηρεάσει το εμπόριο μεταξύ των κρατών μελών κατά την έννοια των άρθρων 81, παράγραφος 1, ΕΚ και 82 ΕΚ (βλ., υπό την έννοια αυτή, αποφάσεις της 17ης Οκτωβρίου 1972, 8/72, *Vereeniging van Cementhandelaren* κατά Επιτροπής, Συλλογή τόμος 1972-1973, σ. 223, σκέψη 29, της 10ης Δεκεμβρίου 1991, C-179/90, *Merci convenzionali porto di Genova*, Συλλογή 1991, σ. I-5889, σκέψεις 14 και 15, και της 19ης Φεβρουαρίου 2002, C-35/99, *Arduino*, Συλλογή 2002, σ. I-1529, σκέψη 33).
- ⁴⁶ Κατά πάγια νομολογία, μολονότι αυτά καθαυτά τα άρθρα 81 ΕΚ και 82 ΕΚ ρυθμίζουν αποκλειστικά τη συμπεριφορά των επιχειρήσεων και δεν αφορούν τα θεσπιζόμενα από τα κράτη μέλη νομοθετικά ή κανονιστικά μέτρα, ωστόσο, τα άρθρα αυτά, σε συνδυασμό με το άρθρο 10 ΕΚ, το οποίο επιβάλλει υποχρέωση συνεργασίας, επιβάλλουν στα κράτη μέλη να μη λαμβάνουν ή διατηρούν σε ισχύ μέτρα, έστω και νομοθετικής ή κανονιστικής φύσεως, δυνάμει να εξουδετερώσουν την πρακτική αποτελεσματικότητα των εφαρμοστέων επί επιχειρήσεων κανόνων ανταγωνισμού (βλ., μεταξύ άλλων, διάταξη της 17ης Φεβρουαρίου 2005, C-250/03, *Mauri*, Συλλογή 2005, σ. I-1267, σκέψη 29 και την εκεί παρατιθέμενη νομολογία).
- ⁴⁷ Ειδικότερα, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι υπάρχει παράβαση των άρθρων 10 ΕΚ και 81 ΕΚ όταν κράτος μέλος είτε επιβάλλει ή ευνοεί τη σύναψη συμπράξεων αντιθέτων προς το άρθρο 81 ΕΚ ή ενισχύει τα αποτελέσματα τέτοιων συμπράξεων, είτε αφαιρεί

από τη δική του κανονιστική ρύθμιση τον κρατικό της χαρακτήρα, μεταβιβάζοντας σε ιδιώτες την αρμοδιότητα λήψεως αποφάσεων περί παρεμβάσεως σε οικονομικά θέματα (προπαρατεθείσα διάταξη Mauri, σκέψη 30 και η εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

- 48 Συναφώς, το γεγονός ότι ένα κράτος μέλος αναθέτει σε μια επαγγελματική ένωση αποτελούμενη από δικηγόρους, όπως το CNE, την κατάρτιση ενός σχεδίου πίνακα αμοιβών δεν αποδεικνύει, υπό τις ιδιαίτερες περιστάσεις των υποθέσεων των κυρίων δικών, ότι το κράτος αυτό αφαίρεσε από τον τελικώς εγκριθέντα πίνακα αμοιβών τον κρατικό του χαρακτήρα, μεταβιβάζοντας σε δικηγόρους την αρμοδιότητα λήψεως των σχετικών αποφάσεων.
- 49 Συγκεκριμένα, μολονότι η υπό κρίση στις κύριες δίκες εθνική κανονιστική ρύθμιση δεν περιλαμβάνει ούτε διαδικαστικές ούτε ουσιαστικές διατάξεις δυνάμενες να διασφαλίσουν, με εύλογη πιθανότητα, ότι το CNF συμπεριφέρεται, κατά την κατάρτιση του σχεδίου του πίνακα αμοιβών, ως φορέας της δημόσιας εξουσίας που ενεργεί για σκοπούς δημοσίου συμφέροντος, δεν προκύπτει ότι το ιταλικό Δημόσιο παραιτήθηκε από την άσκηση της εξουσίας του προς λήψη αποφάσεως σε τελευταίο βαθμό ή από τον έλεγχο της εφαρμογής του εν λόγω πίνακα αμοιβών (βλ. προπαρατεθείσα απόφαση Arduino, σκέψεις 39 και 40).
- 50 Αφενός, το CNF επιφορτίστηκε μόνο με την κατάρτιση ενός σχεδίου πίνακα αμοιβών ο οποίος, αυτός καθ'αυτός, στερείται δεσμευτικής ισχύος. Ελλείψει εγκρίσεως του Υπουργού Δικαιοσύνης, το σχέδιο του πίνακα αμοιβών δεν τίθεται σε ισχύ και ο συγκεκριμένος παλαιός πίνακας εξακολουθεί να εφαρμόζεται. Ως εκ τούτου, ο υπουργός έχει την εξουσία να τροποποιήσει το σχέδιο μέσω του CNF. Εξάλλου, ο υπουργός αυτός επικουρείται από δύο δημόσια όργανα, το Consiglio di Stato και την CIR, τη γνώμη των οποίων οφείλει να λάβει πριν από κάθε έγκριση του πίνακα αμοιβών (βλ. προπαρατεθείσα απόφαση Arduino, σκέψη 41).

- 51 Αφετέρου, το άρθρο 60 του διατάγματος προβλέπει ότι η εκκαθάριση των αμοιβών διενεργείται από τις δικαστικές αρχές με βάση τα κριτήρια του άρθρου 57 του ίδιου διατάγματος, λαμβάνοντας υπόψη τη σοβαρότητα και τον αριθμό των ζητημάτων τα οποία χειρίστηκε ο δικηγόρος. Επιπλέον, σε ορισμένες εξαιρετικές περιπτώσεις, το δικαστήριο μπορεί, με προσηκόντως αιτιολογημένη απόφαση, να παρεκκλίνει από τα κατώτατα όρια που έχουν ορισθεί κατ' εφαρμογήν του άρθρου 58 του διατάγματος (βλ., υπό την έννοια αυτή, προπαρατεθείσα απόφαση *Arduino*, σκέψη 42).
- 52 Υπό τις συνθήκες αυτές, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι το ιταλικό Δημόσιο παραιτήθηκε από την άσκηση της εξουσίας του μεταβιβάζοντας σε ιδιώτες την αρμοδιότητα λήψεως αποφάσεων περί παρεμβάσεως σε οικονομικά θέματα, ενέργεια που θα είχε ως συνέπεια να αφαιρέσει από την υπό κρίση στις κύριες δίκες κανονιστική ρύθμιση τον κρατικό της χαρακτήρα (βλ. προπαρατεθείσα απόφαση *Arduino*, σκέψη 43, και προπαρατεθείσα διάταξη *Mauri*, σκέψη 36).
- 53 Για τους λόγους που εκτέθηκαν στις σκέψεις 50 και 51 της παρούσας αποφάσεως, δεν είναι, επίσης, δυνατό να προσαφθεί στο ιταλικό Δημόσιο ότι επιβάλλει ή ευνοεί τη σύναψη, μέσω του CNE, συμπράξεων αντιθέτων προς το άρθρο 81 ΕΚ ή ότι ενισχύει τα αποτελέσματα τέτοιων συμπράξεων, είτε ακόμη ότι επιβάλλει ή ενισχύει καταχρήσεις δεσπόζουσας θέσεως αντίθετες προς το άρθρο 82 ΕΚ ή ότι ενισχύει τα αποτελέσματα τέτοιων καταχρήσεων (βλ., υπό την έννοια αυτή, προπαρατεθείσα απόφαση *Arduino*, σκέψη 43, και προπαρατεθείσα διάταξη *Mauri*, σκέψη 37).
- 54 Επομένως, στα τρία πρώτα ερωτήματα που υποβλήθηκαν στην υπόθεση C-94/04 και στο ερώτημα που υποβλήθηκε στην υπόθεση C-202/04 πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι τα άρθρα 10 ΕΚ, 81 ΕΚ και 82 ΕΚ δεν απαγορεύουν τη λήψη από κράτος μέλος μέτρου κανονιστικού χαρακτήρα με το οποίο εγκρίνεται, βάσει σχεδίου που κατάρτισε επαγγελματική ένωση δικηγόρων, όπως το CNE, πίνακας αμοιβών περί καθορισμού κατώτατου ορίου των αμοιβών των μελών του δικηγορικού συλλόγου, από τον οποίο δεν χωρεί, καταρχήν, παρέκκλιση τόσο προκειμένου περί υπηρεσιών που παρέχονται αποκλειστικά από τα μέλη αυτά όσο και προκειμένου περί υπηρεσιών, όπως οι εξωδικαστικές, οι οποίες μπορούν να παρέχονται επίσης από οποιονδήποτε άλλο επαγγελματία μη υποκείμενο στον εν λόγω πίνακα αμοιβών.

Επί του τετάρτου και του πέμπτου ερωτήματος που υποβλήθηκαν στην υπόθεση C-94/04

- 55 Με τα δύο αυτά ερωτήματα, το Corte d'appello di Torino ερωτά, κατ' ουσίαν, αν το άρθρο 49 ΕΚ απαγορεύει κανονιστική ρύθμιση η οποία απαγορεύει απολύτως την παρέκκλιση, βάσει συμβάσεως, από τις κατώτατες αμοιβές που καθορίζει ο πίνακας αμοιβών, όπως ο υπό κρίση στην κύρια δίκη, για παροχή υπηρεσιών οι οποίες, αφενός, αφορούν την ενώπιον δικαστηρίου εκπροσώπηση και, αφετέρου, παρέχονται αποκλειστικώς από δικηγόρους.
- 56 Πρέπει να υπομνησθεί ότι το άρθρο 49 ΕΚ επιτάσσει όχι μόνον την εξάλειψη κάθε δυσμενούς διακρίσεως λόγω ιθαγένειας σε βάρος του παρέχοντος υπηρεσίες που είναι εγκατεστημένος σε άλλο κράτος μέλος, αλλά και την κατάργηση κάθε περιορισμού, έστω και αν ο περιορισμός ισχύει αδιακρίτως τόσο για τους ημεδαπούς παρέχοντες υπηρεσίες όσο και για αυτούς των άλλων κρατών μελών, εφόσον ο περιορισμός αυτός μπορεί να απαγορεύσει ή να παρεμποδίσει περισσότερο τις δραστηριότητες του παρέχοντος υπηρεσίες που είναι εγκατεστημένος σε άλλο κράτος μέλος, όπου παρέχει νόμιμα ανάλογες υπηρεσίες (βλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις της 29ης Νοεμβρίου 2001, C-17/00, De Coster, Συλλογή 2001, σ. I-9445, σκέψη 29, και της 8ης Σεπτεμβρίου 2005, C-544/03 και C-545/03, Mobistar και Belgacom Mobile, Συλλογή 2005, σ. I-7723, σκέψη 29).
- 57 Επιπλέον, το Δικαστήριο έχει δεχθεί ότι το εν λόγω άρθρο 49 ΕΚ απαγορεύει την εφαρμογή οποιασδήποτε εθνικής κανονιστικής ρυθμίσεως που έχει ως αποτέλεσμα να καθίσταται η παροχή υπηρεσιών μεταξύ κρατών μελών δυσχερέστερη απ' ό,τι η παροχή υπηρεσιών που πραγματοποιείται αποκλειστικώς στο εσωτερικό ενός κράτους μέλους (βλ. προπαρατεθείσες αποφάσεις De Coster, σκέψη 30 και την εκεί παρατιθέμενη νομολογία, και Mobistar και Belgacom Mobile, σκέψη 30).
- 58 Η απαγόρευση παρεκκλίσεως, βάσει συμβάσεως, από τις κατώτατες αμοιβές που καθορίζει ο πίνακας αμοιβών, όπως η προβλεπόμενη από την ιταλική νομοθεσία, μπορεί να καταστήσει δυσχερέστερη την πρόσβαση στην ιταλική αγορά παροχής νομικών υπηρεσιών των δικηγόρων που είναι εγκατεστημένοι σε κράτος μέλος

διαφορετικό από την Ιταλική Δημοκρατία και, επομένως, τείνει να περιορίσει την άσκηση των δραστηριοτήτων τους παροχής υπηρεσιών στο τελευταίο αυτό κράτος μέλος. Συνεπώς, η απαγόρευση αυτή συνιστά περιορισμό κατά την έννοια του άρθρου 49 ΕΚ.

- 59 Συγκεκριμένα, η εν λόγω απαγόρευση στερεί από τους δικηγόρους που είναι εγκατεστημένοι σε κράτος μέλος διαφορετικό από την Ιταλική Δημοκρατία τη δυνατότητα να ανταγωνισθούν αποτελεσματικότερα, ζητώντας αμοιβές χαμηλότερες από τις καθοριζόμενες με τον πίνακα αμοιβών, τους δικηγόρους που είναι εγκατεστημένοι μόνιμα στο οικείο κράτος μέλος και, ως εκ τούτου, διαθέτουν μεγαλύτερη ευχέρεια ως προς την προσέλκυση πελατείας απ' ό,τι οι εγκατεστημένοι στο εξωτερικό δικηγόροι (βλ., κατ' αναλογία, απόφαση της 5ης Οκτωβρίου 2004, C-442/02, *CaixaBank France*, Συλλογή 2004, σ. I-8961, σκέψη 13).
- 60 Επίσης, η προβλεπόμενη κατ' αυτόν τον τρόπο απαγόρευση περιορίζει τη δυνατότητα επιλογής των αποδεκτών υπηρεσιών στην Ιταλία, διότι αυτοί δεν μπορούν να προσφύγουν στις υπηρεσίες δικηγόρων εγκατεστημένων σε άλλα κράτη μέλη, οι οποίοι θα προσέφεραν τις υπηρεσίες τους εντός Ιταλίας χρεώνοντας αμοιβή χαμηλότερη της προκύπτουσας από τις κατώτατες που καθορίζει ο πίνακας αμοιβών.
- 61 Πάντως, μια τέτοια απαγόρευση μπορεί να δικαιολογηθεί από επιτακτικούς λόγους γενικού συμφέροντος, εφόσον είναι κατάλληλη για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού και δεν υπερβαίνει τα αναγκαία για την επίτευξη του σκοπού αυτού όρια (βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση της 5ης Ιουνίου 1997, C-398/95, *SETTG*, Συλλογή 1997, σ. I-3091, σκέψη 21, και προπαρατεθείσα απόφαση *Servizi Ausiliari Dottori Commercialisti*, σκέψη 37).
- 62 Προκειμένου να δικαιολογήσει τον οφειλόμενο στην επίμαχη απαγόρευση περιορισμό της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών, η Ιταλική Κυβέρνηση ισχυρίζεται ότι ένας υπερβολικός ανταγωνισμός μεταξύ δικηγόρων ενέχει τον κίνδυνο να οδηγήσει σε ανταγωνισμό αμοιβών που θα είχε ως συνέπεια την υποβάθμιση της ποιότητας των παρεχόμενων υπηρεσιών και τούτο σε βάρος των καταναλωτών, ιδίως ως πολιτών που ευλόγως αναμένουν την παροχή ποιοτικών συμβουλών ενώπιον της δικαιοσύνης.

- 63 Κατά την Επιτροπή, δεν αποδείχθηκε η ύπαρξη κανενός αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ του καθορισμού κατώτατων ορίων αμοιβών και της υψηλής ποιότητας των επαγγελματικών υπηρεσιών που παρέχουν οι δικηγόροι. Στην πράξη, εναλλακτικά κρατικά μέτρα, όπως, μεταξύ άλλων, οι διατάξεις σχετικά με την πρόσβαση στο επάγγελμα του δικηγόρου, οι πειθαρχικές διατάξεις οι οποίες καθιστούν δυνατή την τήρηση της επαγγελματικής δεοντολογίας και οι σχετικές με την αστική ευθύνη διατάξεις, μέσω της διασφάλισης ενός υψηλού ποιοτικού επιπέδου των παρεχόμενων από τους επαγγελματίες αυτούς υπηρεσιών, την οποία εγγυώνται τα ανωτέρω μέτρα, θα είχαν άμεση σχέση αιτίου και αιτιατού με την προστασία των εντολέων των δικηγόρων και την εύρυθμη λειτουργία της δικαιοσύνης.
- 64 Συναφώς, πρέπει να επισημανθεί ότι η προστασία, αφενός, των καταναλωτών και ιδίως των αποδεκτών των νομικών υπηρεσιών που παρέχουν δικηγόροι, και, αφετέρου, της εύρυθμης λειτουργίας της δικαιοσύνης αποτελούν σκοπούς που περιλαμβάνονται σ' αυτούς που μπορούν να θεωρηθούν ως επιτακτικοί λόγοι γενικού συμφέροντος, ικανοί να δικαιολογήσουν έναν περιορισμό της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών (βλ., υπό την έννοια αυτή, αποφάσεις της 12ης Δεκεμβρίου 1996, C-3/95, *Reisebüro Broede*, Συλλογή 1996, σ. I-6511, σκέψη 31 και την παρατιθέμενη νομολογία, και της 21ης Σεπτεμβρίου 1999, C-124/97, *Läägå* κ.λπ., Συλλογή 1999, σ. I-6067, σκέψη 33), υπό τη διπλή προϋπόθεση ότι το υπό κρίση εθνικό μέτρο είναι κατάλληλο για την εξασφάλιση της υλοποίησης του επιδιωκόμενου σκοπού και ότι δεν βαίνει πέραν αυτού που είναι αναγκαίο για την επίτευξη του σκοπού αυτού.
- 65 Απόκειται στο αιτούν δικαστήριο να κρίνει αν, στην υπόθεση της κύριας δίκης, ο περιορισμός της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών τον οποίον θέτει η εθνική κανονιστική ρύθμιση πληροί τις προϋποθέσεις αυτές. Προς τούτο, οφείλει να λάβει υπόψη του τα στοιχεία που διευκρινίζονται στις ακόλουθες σκέψεις.
- 66 Έτσι, θα πρέπει να εξακριβωθεί, ειδικότερα, αν υπάρχει συσχέτιση μεταξύ του ύψους των αμοιβών και της ποιότητας των παρεχόμενων από τους δικηγόρους υπηρεσιών και, ιδίως, αν ο καθορισμός τέτοιων κατώτατων αμοιβών αποτελεί κατάλληλο μέτρο για την επίτευξη των επιδιωκόμενων σκοπών, δηλαδή της προστασίας των καταναλωτών και της εύρυθμης λειτουργίας της δικαιοσύνης.

- 67 Μολονότι ένας πίνακας που επιβάλλει κατώτατες αμοιβές δεν μπορεί να εμποδίσει τους ασκούντες το δικηγορικό επάγγελμα να προσφέρουν υπηρεσίες μέτριας ποιότητας, δεν είναι δυνατό να αποκλεισθεί εκ των προτέρων ότι ένας τέτοιος πίνακας αμοιβών δεν μπορεί να αποτρέψει τους δικηγόρους, σ' ένα πλαίσιο όπως αυτό της ιταλικής αγοράς, η οποία, όπως προκύπτει από την απόφαση περί παραπομπής, διακρίνεται από την ύπαρξη εξαιρετικά υψηλού αριθμού εν ενεργεία δικηγόρων εγγεγραμμένων σε συλλόγους, από το να αποδυσθούν σε ανταγωνισμό δυνάμενο να καταλήξει στην προσφορά παροχής υπηρεσιών με πολύ χαμηλή αμοιβή, με τον κίνδυνο να υποβαθμισθεί η ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών.
- 68 Θα πρέπει, επίσης, να ληφθούν υπόψη οι ιδιαιτερότητες τόσο της επίμαχης αγοράς, όπως οι υπομνησθείσες στην προηγούμενη σκέψη, όσο και των επίμαχων υπηρεσιών και, ιδίως, το γεγονός ότι, στον τομέα της παροχής δικηγορικών υπηρεσιών, υφίσταται, συνήθως, μια ασυμμετρία στην πληροφόρηση μεταξύ «εντολέων-καταναλωτών» και δικηγόρων. Συγκεκριμένα, οι δικηγόροι διαθέτουν υψηλό επίπεδο ειδικών γνώσεων τις οποίες δεν διαθέτουν κατ' ανάγκη οι καταναλωτές, με συνέπεια οι δεύτεροι να συναντούν δυσκολίες για να αξιολογήσουν την ποιότητα των υπηρεσιών που τους παρέχονται (βλ., μεταξύ άλλων, την έκθεση σχετικά με τον ανταγωνισμό στον τομέα των ελευθερίων επαγγελματιών, η οποία περιλαμβάνεται στην ανακοίνωση της Επιτροπής, της 9ης Φεβρουαρίου 2004 [COM(2004) 83 τελικό, σ. 11]).
- 69 Το αιτούν δικαστήριο θα πρέπει, πάντως, να εξακριβώσει αν οι σχετικοί με το δικηγορικό επάγγελμα κανόνες και ιδίως οι κανόνες περί οργάνωσης, προσόντων, δεοντολογίας, ελέγχου και ευθύνης επαρκούν αφεαυτών για την επίτευξη των σκοπών της προστασίας των καταναλωτών και της εύρυθμης λειτουργίας της δικαιοσύνης.
- 70 Λαμβανομένων υπόψη των προεκτεθέντων, στο τέταρτο και στο πέμπτο ερώτημα που υποβλήθηκε στην υπόθεση C-94/04 πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι κανονιστική ρύθμιση η οποία απαγορεύει απολύτως την παρέκκλιση, βάσει συμβάσεως, από τις κατώτατες αμοιβές που καθορίζει πίνακας δικηγορικών αμοιβών, όπως ο υπό κρίση στις κύριες δίκες, για παροχή υπηρεσιών οι οποίες, αφενός, αφορούν την ενώπιον δικαστηρίου εκπροσώπηση και, αφετέρου, παρέχονται αποκλειστικώς από δικηγόρους συνιστά περιορισμό της κατά το άρθρο 49 ΕΚ

ελεύθερης παροχής υπηρεσιών. Στο αιτούν δικαστήριο απόκειται να εξακριβώσει αν μια τέτοια κανονιστική ρύθμιση, λαμβανομένων υπόψη των συγκεκριμένων λεπτομερειών εφαρμογής της, ανταποκρίνεται πράγματι στους δυνάμενους να τη δικαιολογήσουν σκοπούς της προστασίας των καταναλωτών και της εύρυθμης λειτουργίας της δικαιοσύνης και αν οι περιορισμοί που συνεπάγεται είναι δυσανάλογοι σε σχέση με τους σκοπούς αυτούς.

Επί των δικαστικών εξόδων

- 71 Δεδομένου ότι οι διαδικασίες έχουν ως προς τους διαδίκους των κυρίων δικών τον χαρακτήρα παρεμπόμπου που ανέκυψε ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, σ' αυτά εναπόκειται να αποφανθούν επί των εξόδων. Τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκαν όσοι υπέβαλαν παρατηρήσεις στο Δικαστήριο, πλην των ως άνω διαδικών, δεν αποδίδονται.

Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο (τμήμα μείζονος συνθέσεως) αποφαινεται:

- 1) Τα άρθρα 10 ΕΚ, 81 ΕΚ και 82 ΕΚ δεν απαγορεύουν τη λήψη από κράτος μέλος μέτρου κανονιστικού χαρακτήρα με το οποίο εγκρίνεται, βάσει σχεδίου που κατάρτισε επαγγελματική ένωση δικηγόρων, όπως το *Consiglio nazionale forense* (εθνικό συμβούλιο των δικηγορικών συλλόγων), πίνακας αμοιβών περί καθορισμού κατωτάτου ορίου των αμοιβών των μελών του δικηγορικού συλλόγου, από τον οποίο δεν χωρεί, καταρχήν, παρέκκλιση τόσο προκειμένου περί υπηρεσιών που παρέχονται αποκλειστικά από τα μέλη αυτά όσο και προκειμένου περί υπηρεσιών, όπως οι εξωδικαστικές, οι οποίες μπορούν να παρέχονται επίσης από οποιονδήποτε άλλο επαγγελματία μη υποκείμενο στον εν λόγω πίνακα αμοιβών.

- 2) Κανονιστική ρύθμιση η οποία απαγορεύει απολύτως την παρέκκλιση, βάσει συμβάσεως, από τις κατώτατες αμοιβές που καθορίζει πίνακας δικηγορικών αμοιβών, όπως ο υπό κρίση στις κύριες δίκες, για παροχή υπηρεσιών οι οποίες, αφενός, αφορούν την ενώπιον δικαστηρίου εκπροσώπηση και, αφετέρου, παρέχονται αποκλειστικώς από δικηγόρους συνιστά περιορισμό της κατά το άρθρο 49 ΕΚ ελεύθερης παροχής υπηρεσιών. Στο αιτούν δικαστήριο απόκειται να εξακριβώσει αν μια τέτοια κανονιστική ρύθμιση, λαμβανομένων υπόψη των συγκεκριμένων λεπτομερειών εφαρμογής της, ανταποκρίνεται πράγματι στους δυνάμενους να τη δικαιολογήσουν σκοπούς της προστασίας των καταναλωτών και της εύρυθμης λειτουργίας της δικαιοσύνης και αν οι περιορισμοί που συνεπάγεται είναι δυσανάλογοι σε σχέση με τους σκοπούς αυτούς.

(υπογραφές)